

Küreselleşme: Anlamlar ve Söylemler*

Bülent ŞEN**

ÖZET

Akademik alandan siyasete, ekonomiden popüler kültüre dek yaygın olarak kullanılmasına rağmen küreselleşme hala tartışmalı bir kavram olma hüviyetinden kurtulamamıştır. Birbirinden oldukça farklı, hatta bir birine tamamen zıt yorumlar nedeniyle küreselleşme tartışmasının ideolojik-söylemsel bir çatışma alanı hüviyeti haline geldiğini söylemek mümkündür. Böylece hem küreselleşmenin gerçek mahiyetini kavramak, hem de küreselleşme hakkındaki zihinsel bulanıklığı gidermek için küreselleşme kavramını merkeze alan toparlayıcı ve kolaylaştırıcı bir sınıflandırma çabasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu amaçla çalışmamızda ilk olarak, çok geniş küreselleşme açıklamalarını içine oturtulabilecek genel bir söylem tasnifi yapılmaya çalışılacaktır. İkinci olarak, söylem açıklamalarıyla yakından ilişkili biçimde seçilmiş anahtar kavramlardan hareketle küreselleşmenin parametreleri ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Böylece küreselleşme konusuna ilgi duyan ya da yeni araştırmaya başlayacak araştırmacıların zihinlerinde genel bir resmin ortaya çıkması ve bir tür yol haritasının ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Küreselleşme, küreselleşme söylemleri, küreselcilik, küreselleşme eleştirisi*

Globalization: Meanings and Discourses

ABSTRACT

Globalization remains as a concept still hotly debated today despite its use on a wide scale, ranging from politics to academia and from popular culture to daily practises. It can now be argued that Globalization has become the locus of conflict between ideological and discursive points of view because it has led to entirely different, and even sometimes opposite observations. Therefore, it will be useful to do some classification work, as it will eventually help us compile information about Globalization on the one hand and avoid further confusion about and get a real grasp of what Globalization is. To this end, a general classification of discourses about what Globalization means on a very large scale will be done in the first place. With the help of some key words selected in line with those discourses, the parameters of Globalization will be defined in the second place. It is hoped that this work will not only give a clear picture of Globalization to those who are interested in Globalization or who are thinking of doing some serious research about it, but it will also serve as a road map for them.

Keywords: *Globalization, globalization discourses, globalizm, criticism of globalization*

---

* Bu makalede, küreselleşme konusunu içeren doktora tez çalışmamın teorik bölümünün genel örgüsünden yararlanarak elde edilen tespitler ve ulaşılan sonuçlar özetleyici tarzda sunulmaya çalışılmıştır.

** Dr. Arş.Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, bulentime@gmail.com

Giriş

Küreselleşme, geride bıraktığımız yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan ve bu çağ dönümünün büyük ölçekli değişmelerini nitilemekte sıklıkla başvurulan kavramların başında gelmektedir. Yaşanılan çağın düşünsel iklimine adeta damgasını vurarak, onunla ilişki kurulmadan yapılan açıklama tarzlarını kusurlu ve geçersiz bırakacak bir söylemsel güce erişmiştir. Kısa zamanda yaygınlaşarak tüm alanları etkisi altına alan büyümlü bir kavrama bürünmüştür. Dünyayı şekillendiren ana eğilimleri içine alan *çatı kavram* olarak geniş bir kullanım alanı bulmuş ve devasa bir literatürün ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir.

Küreselleşme olarak nitelendirilen çok genel kavramlaştırma içinde yenilikçi doğası ve benzersizliğine vurgu yapan görüşlerin olumlu ve iyimser yorumlarına tanık olunmaktadır. Bu açıklamalarda küreselleşmeden bir *süreç, olgu, söylem* ve *teorik inşa* olarak farklı biçimlerde bahsedildiğini belirtebiliriz. Eleştirel tutum alanlar için ise *sermayenin söylemi, kapitalist mit, ideoloji, yeni-liberalizm, yeni sömürgecilik* gibi olumsuz değer yüklü ve özellikle de kapitalizm ile yapışık kökenine vurgu yapan değerlendirmelere konu olmuştur. Böylece birbirinden çok farklı, bambaşka unsurların ve değişkenlerin öne çıkarıldığı küreselleşme izahları ve bunun uzantısı olan düşünce ürünlerine rastlanılmaktadır. Dolayısıyla küreselleşmeden bahsettiğimizde bir yandan geniş boyutları, çağrışımları ve yaklaşım tarzlarıyla ele avuca sığmayan; diğer yandan müphem, etrafında sis perdeleri olan, makul, tutarlı ve herkesin kabul edeceği ortak tanımı yapılamazmış gibi görünüm arz eden bir kavramla karşılaşmış olmaktadır. 20. yüzyılın sonlarında yaşanan devasa boyuttaki gelişmeleri ve kırılmaları içerecek biçimde giderek *evrensellik, değişim, modernleşme* gibi kavramlarla - bunların bir tür demode kabul edilmeye başlanması sonucu - girdiği ilişki ve onların anlam yüklerini sahiplenecek biçimde yüksek bir sembolizmle kullanım alanına girmesi bu belirsizliği daha da artırmış olmaktadır.

Küreselleşmenin gerek doyurucu bir anlamına ulaşılmasından kaynaklanan zorlukları aşmak, gerekse farklı düşünsel-siyasal tavırların ürünü olarak küreselleşmeye atfedilen anlamları yerli yerine oturtmak amacıyla bu çalışmamızda iki eksende küreselleşmenin genel bir zihinsel haritası çıkarılmaya çalışılacaktır. İlk olarak tek bir küreselleşme söylemi yerine, *küreselleşme söylemlerinden* bahsedilmesi gerektiği ileri sürülerek bunların aydınlatılmasına çalışılacaktır. Sonrasında ise, küreselleşme açıklamalarının düşünsel zeminini ortaya koymak amacıyla küreselleşmenin temel parametreleri ele alınacaktır.

I. Küreselleşme Söylemleri

Yukarıdaki açıklamalarımızdan hareketle tek bir küreselleşme söylemi yerine birbiriyle yarışan ve farklılaşan *küreselleşme söylemlerini*, tek bir küreselleşme yerine de *alternatif küreselleşmelerden* bahsedilmesi gerektiğini uygun başlangıç noktası kabul edebiliriz¹.

¹ Barındırdığı müphemlik ve çelişkili doğası nedeniyle söylemsel inşaa anlamında küreselleşmeye ilişkin dile getirilen kritik ve değerlendirmeler için Bkz. Martin Albrow, "Globalization: Theorizing the Transition", *The Global Age*, California, Stanford University Press, 1997; Roland Axtmann, "Globalization, Europe and the State: Introductory Reflections", *Globalization and Europe*, (Ed. Roland Axtmann), PINTER, London, 1998; Roland Robertson-H.H. Khondker, "Discourses of Globalization", *International Sociology*, 1, 1998.

Buradan hareketle, küreselleşmeyle bağlantılı ortaya koyulan genel görüşleri üç söylem türü çerçevesinde ele almak mümkündür.

I.1. Küreselcilik Söylemi

Yaşadığımız çağın tanımlanmasında ve anlamlı bir çerçeve etrafında yorumlanmasında küreselleşmeye merkezi konum atfeden ve tartışmasız kabulünü ileri süren görüşleri bu grupta toplayabiliriz. Ağırlıklı olarak küreselleşmeye olumlu bakan, destekleyen ve taraftar olanlardan oluşmaktadır². Küreselci perspektifi benimseyenler, çağdaş dünyayı şekillendiren ana dinamik olarak küreselleşmeye inkar edilmez, kimsenin kaçmayacağı, karşısında durulamaz ve geri döndürülemez bir olgu ve hakikat olarak anlam yükleyen zihinsel tutuma sahiptirler. Buna bağlı olarak küreselleşmenin kurallarına ve sonuçlarına uyum sağlamanın mecburiyetine ve aciliyetine gönderme yapılır. İnsanlık tarihinde yeni bir çağ, yeni bir devrimsel kırılma olarak görülen küreselleşmenin ortaya çıkardığı büyük boy değişim ve etkilerin seçme şansı veya dışında kalma imkânı tanımayacak derecede açık sonuçlar ortaya çıkardığı ileri sürülür. Ekonomik bloklara, askeri kamplara, rakip ideolojilere bölünmüş geçmişin haritasının silikleşmesi neticesinde tek ideoloji olarak liberalizmin (neo-liberalizm), tek siyasal görüş olarak demokrasinin, tek ekonomik sistem olarak kapitalizm ve piyasa ekonomisinin egemenliği ve alternatifsizliği vurgulanır. *Doğu-Batı, gelişmiş-azgelişmiş, birinci dünya-üçüncü dünya, ulusal-uluslararası* vb. dikotomik ayrımların/karşıtlıkların geride kaldığı, tüm dünyayı içine alacak tek bir değişim mantığı ve standart kuralların egemen olduğu, herkesin aynı ortak kaderi paylaştığı yeni bir dünya tasarımı ortaya koyulur. Bilgi, ulaşım, enformasyon, teknoloji vb. alanlarda yaşanan radikal ilerlemelerin yeni çığırar açtığı, dünyanın küçüldüğü, kapalı toplumların açık toplum haline geldiği, içe kapanmanın yerini dışa açılmanın aldığı dinamik bir süreç öne çıkarılır. Mal, finans, sermaye, imaj gibi her tür metanın küresel bir ağ içinde dolaşıma girdiği bu yeni dönemde değişim, hız ve rekabet küresel çağın temel karakteristiği ve sistemi yeniden üretici dinamik olarak görülür.

Küreselci görüşler yalnızca ekonomiye tanıdıkları öncelikle değil, ekonominin merkeziliğine ve tarihin ana motoru olarak ekonominin devrimci yanına yaptıkları vurguyla da diğerlerinden ayrılırlar. Siyaset, hukuk, kültür, devlet gibi başat beşeri kategoriler indirgemeci bir tutumla ekonominin alt değişkenleri veya ekonominin arkasına takıp sürüklediği, komuta ettiği, silikleştirdiği pasif yaşamsal temalar olarak kurgulanır. Ağırlıklı liberalizmin ideolojik dolgusu, savları ve toplum tasarımıyla uyumlu; kapitalist bir dünya ekonomisinin, tek bir küresel pazar ve piyasanın hâkimiyeti kabulüne yaslanan felsefi tutum olarak *ekonomizm* belirgindir. Bu tutum alış çerçevesinde bir yandan çok-uluslu şirketler ve ulus-ötesi yatırım-üretim-ticaret ağları, diğer yandan devasa boyutlara ulaşan finansman akışlarıyla ekonominin ulusal sınır ve kontrolleri delip geçtiği *küresel ekonomi* düşüncesi önem kazanır. Ekonominin *ulususuzlaşması* (denationalization) ve *ulus-aşırılması* (supranationalization) sonucu önceleri ulusal ekonomiler ve devletlerarası rekabetin konusu olan ilişkilerin yeni

² Küreselleşme perspektifinin görüşlerinin ele alındığı eser için Bkz. Ulrich Beck, *What is Globalization?*, Translated by Patrick Camiller, , Polity Press, Oxford (UK), 2000.

dönemde tek bir küresel ağ içinde işleyen ekonomik yapı ortaya çıkardığı öne sürülür³. Devletler, hükümetler, işçiler vb. bu ağın içine gömülü elemanlar haline gelmişlerdir. Karar verme, etkileme ve süreçlere yön verme ekonomik ajanların inisiyatifinde gerçekleşmektedir. Binlerce mil öteden gelen şirketler veya parasal akışlar bir ülkenin gelişmişlik düzeyini, ücret rejimini, sosyal tabakalaşmasını belirler hale gelmiştir. Kısaca ekonomik gelişmeler ve dinamikler yalnızca ekonomiyle sınırlı kalmazlar, siyasal, ideolojik, toplumsal, kültürel sonuçlar üzerinde de belirgin etkide bulunurlar.

Küreselleşmeden kendisini yaşamın her alanında hissettiren ve bütün insanlığı içine alan yeni bir süreç olarak kodlanırken, bu sürecin bütün toplumlar, insanlık için gelişme, refah, ilerleme getireceği öngörüsü dile getirilir. Demokrasi, barış, özgürlük, ortak insani değerler, evrensel normların taşıyıcısı ve yeryüzüne yaygınlaşması anlamında *insanlığın ileri bir aşamasına geçişi* sembolize eder. Azınlıkların, dini grupların ya da baskı altında kimliklerin özgürlüğe kavuşması ve kendilerini ifade, geliştirme ve diğer gruplarla eşitlik içinde diyalog kurmasını önünü açıcı imaları barındırır. Coğrafi ve siyasal sınırların silikleşip toplumların yoğun ilişki içine girdiği günümüz dünyasında her türlü kısıtlamadan kurtulan bireysel özgürlük alanının muazzam genişlemesine işaret edilir. Küresel bir toplumun üyesi gibi hareket etmek bir devletin yurttaşı olmak kadar tecrübe edilebilir olgu haline gelmiştir. Yurt dışında eğitim ve çalışma imkanı, teknoloji ve iletişim imkanlarından yararlanma, küresel sivil toplum ya da sosyal hareketlere üyelik/özdeşlik kurma vb. içeri-dışarı ayrımını önemsizleştirecek unsurlar olarak göze çarpar.

Bir başka boyutta ise küreselleşme, eski dönemin olguları kapitalizm, modernizm ve evrenselciliğin insanlık tarihinde görülmedik genişliğe erişmesi ve bir tür zirve noktasına ulaşıldığı imalarını barındırır. Tek bir idari yapıda yaşanıyormuşçasına bir *dünya iç işleri politikası*nın mümkünlüğünü, tek bir topluluğa aitmişcesine - örneğin insanlık cemaati uygun deyim olabilir - küresel bir toplumu, tek bir insanlık evrenini paylaşıyormuşçasına küresel bilinçliliği öne çıkarır. Nükleer silahlanma, yoksulluk, çevre felaketleri, AIDS vb. küresel işbirliği ve ortak mücadelenin kaçınılmazlığına işaret eden konular ulusalın yetersizliğinin ve küreselin kapasitesinin kanıtlarına dönüşür. Benzer şekilde tüm dünyada yükselişe geçen ekolojik hareketler, kadın sorunları, küresel sivil toplum vb. tüm dünyada oluşan ortak duyarlılığın ve benzeşmenin örnekleri olarak görülür.

I.2. Şüpheli Söylem

Küreselleşmecilerin idealize bir durum ve yeni bir enternasyonalizm bildirisi olarak da görülebilecek küreselleşme yorumlarına itirazları şüpheli söylem başlığı altında toplamak mümkündür. Küreselleşmeciliği (hiperglobalizm) liberal bir enternasyonalizm olarak nitelendirecek olursak bunun kapitalist-liberal özü dolayısıyla

³ Dirlik *yeni küresel kapitalizm* adını verdiği küreselleşmeyle ilişkilendirilen gelişmelere yenilik karakteri kazandıran unsurları altı başlık altında toplamaktadır: Yeni uluslararası işbölümü, kapitalizmin merkezileşmesi, ulus-ötesi şirketlerin ağı dayalı etkinlikleri, üretimin ulus-ötesileşmesi, kapitalizmin Avrupa-dışlaşması ve son olarak *üç dünya* ayrımının ortadan kalkması. Bkz. Arif Dirlik, *Postkolonyal Aura: Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi*, (Çev. Galip Doğduaslan), Boğaziçi Üniv. Yayınları, İstanbul, 2005, s.111-115.

⁴ Jürgen Habermas, *Küreselleşme ve Millî Devletlerin Akabeti*, (Çev. Medeni Beyaztaş), Bakış Yayınları, İstanbul, 2002.

açıkça reddi bir durum karşımıza çıkmaktadır. Bu söylem türü ağırlıklı olarak küreselleşmeye karşı olumsuz bakışa sahip, kötümser ve küreselleşme eleştirisi-karşıtlığı üzerine kurulu çevrelerin görüşlerini barındırır. Bu görüşler içinde sol-sosyalist akademik görüşlerin ve siyasal çevrelerin belirgin bir yoğunlaşmasına dikkat çekmek gerekir.

Küreselleşme yerine küreselleştirmeden bahsedilmesi gerektiği öne sürülür. Gelişmiş-zengin ülkelerin, çok-uluslu şirketlerin, büyük sermayenin dünyayı kendileri için sınırsız pazar ve karlarını artırmak için propagandasını yaptıkları yeni bir sömürü yöntemi, *siyasal proje* ya da *ideolojik tahakküm aracı* olduğunu ileri sürerler⁵. Bir başka deyişle yeni bir şey değildir, kapitalizmin/liberalizmin genişlemesi, derinleşmesi ve kılık değiştirerek maskelenmesini içerir. Marksist/sosyalist düşünsel mirasın kavramlarına yaslanılarak *yeni emperyalizm* veya *yeni sömürgecilik* olarak adlandırılır. Kapitalizmin içine düştüğü krizden kurtulmak ya da krizlerini ertelemek amacıyla kapitalizmin merkezini işgal edenlerin kendi konumlarını korumak ya da tahkim etmek üzere ileri sürdükleri aldatici bir kavram olduğu düşünülür. Öz olarak ifade edersek; “Vahşi kapitalizmin 21. yüzyıla girerken ortaya çıkan yüzü”dür⁶.

Şüpheli söylemin bir diğer önemli eleştiri alanını küreselleşmenin ekonomizmi ve ekonomik hegemonya kuruculuğu oluşturur. Tüm toplumsal var oluş alanlarının ekonominin mantığına ve ekonomik güçlerin eline teslim edilmesine karşı çıkış söz konusudur. Sermayenin serbestliği ve piyasanın çözüm gücüne dayandırılan bir mit olarak değerlendirilir. Oysaki her alanın rekabetin kurallarına tabi tutulması, her konuda verimlilik ve karlılığın gözetilmesi; üretim, tüketim ve metalaşmanın kontrolsüz serbestliği vb. küreselleşmecilerin iddia ettiği gibi refah ve barışın tam zıttına; daha fazla sömürü, kutuplaşma ve eşitsizlik getirecek unsurlar olarak görülür. Nitekim dünyanın kaynakları, ekolojik durum, var olan toplumlararası eşitsizlik vb. limitleri olan konular olarak ele alındığında hem bu kapitalist ütopyanın sürdürülebilirlik imkanı konusunda ciddi şüphelerin var olduğu, hem de bunun tüm insanlığın yararına olduğu savının inandırıcılıktan uzak olduğu görüşü ileri sürülür. Küreselliğin mutlaklaştırılması içinde *sermayenin sömürücü mantığına* ve *piyasanın tüm kanunlarına* teslim edilmiş bir gelecek anlayışı; içinde derin ahlaki, insani, felsefi, toplumsal sorunları barındıran tehlikeli bir oyun olacaktır. Üstelik tüm bunların açıkça görülen Kuzey-Güney, zengin-yoksul, sahip olanlar-yoksun olanlar, hareket edebilenler (sermaye, finans, varlıklılar) ve sabit kalanlar (emek, yoksullar) şeklinde ortaya koyduğu tehlikeli eşitsizlik ve kutuplaşma süreçleri Batılı, gelişmiş, zengin, merkez pozisyondukları lehine işleyen tek biçimli bir gelişmeyi içermektedir.

Geri kalmış ülkelerin eşitsiz yarışma içine girdikleri unutulmaktadır. Merkezin/gelişmişlerin çevre-zayıflar üzerindeki dayatmaları ihmal edilmektedir. Uluslararası kuruluşların aldığı karar ve uygulamalarda Batılı-gelişmiş ülkelerin ve bunlara ait sermaye gruplarının çıkar ve etkileri görmezlikten gelinmektedir. Tüm bu

⁵ Bu bakışı benimseyen Türk aydınlarının görüşleri için Bkz. Işık Kansu (Yay. Haz.), *Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme*, 3.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1997; Ahmet Tonak (der.), *Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, , İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2004; Sungur Savran, “Globalizm, Milliyetçilik, Enternasyonalizm”, *Onbirinci Tez Kitap Dizisi*, S.12, 1992.

⁶Başkaya'nın kapitalizm, emperyalizm, azgelişmişlik gibi temalarla ilişkilendirdiği küreselleşme bakışı buna örnek olarak verilebilir. Bkz. Fikret Başkaya, *Sömürgecilik Emperyalizm ve Küreselleşme*, Öteki Yayınları, Ankara, 1997; Fikret Başkaya, *Azgelişmişliğin Sürekliliği*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

nedenlerle küreselleşme siyasal anlamda tek kutuplu dünya, Amerika hegemonyası, liberalizmin ideolojik egemenliği olarak değerlendirilir. Tek bir kültürün (özünde Amerikan kültürünün) tüm dünyaya yayılması (McWorldization), ağırlığı Batılı şirketlerin elinde bulunan medya, film endüstrisi, eğlence, yaşam stili, kültürel meta, moda yaratımı aracılığıyla ulusal kültürlerin hızla Batılılaşması söz konusudur. Küresel kültür yerel değerleri, gelenekleri, kültürleri ve inançları silikleştirerek dünyanın tektipleştirilmesi tehlikesini ortaya çıkarmaktadır.

Sınır tanımayan sermayenin hızla bir ülkeye girip çıkması savaşların yapamayacağı tahribatı yapıp ülke kaynaklarını eritmektedir. Küreselleşme koşullarında dahi varlığı devam eden küresel ekonomik krizler (1994 Meksika ve 1997 Uzak Doğu krizleri gibi) ülke zenginliklerini eritmekte, yılların birikimi ulusal şirketlerin kelepirci fiyatına büyük sermayenin eline geçmesine yol açmaktadır. Şirket evlilikleri, tekelleşme, alt sözleşmeler, acentelik anlaşmalarıyla ulusal şirketler ve ulusal piyasalar Batılı dev şirketlerin hakimiyet ve karlarının piyonu haline dönüşmektedir. Başta tarım destekleri, sübvansiyonlar, ücret zamları, vergiler olmak üzere IMF, DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) ya da çokuluslu şirket isteklerince sınırlanmakta ya da tamamen onların isteklerine göre düzenlenmektedir.

Hükümetler, siyasi partiler dışardan gelen, kontrol edemedikleri ve/veya muhtaç oldukları sermaye karşısında acizlik ve meşruiyet krizi içine girmektedirler. Bu aynı zamanda siyasetin, siyaset yapmanın, demokratik katılımın da içeriğini boşaltıcı ve altını oyucu bir etki yapmaktadır. Benzer şekilde devletler de ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmek mecburiyeti ile sermayenin istediği şartları kabul ederek (ucuz ücret, sendikasılaştırma, bedava arsa, vergi imtiyazları vb.) ve onları cezp etmek için adeta birbirleriyle kıyasıya rekabete girerek sermayenin karlılığını artırma oyununa ortak olmaktadır. Kendi siyasal kararlarını alma, toplumsal dengeleri sağlama, ülke içi kutuplaşmaları/eşitsizlikleri sağlama konusunda devletlerin özgürlük kaybı devlet-vatandaş, parti-seçmen arasındaki geleneksel bağı zayıflatmaktadır.

I.3. Dönüşümcü Söylem

Birbirine rakip/karşıt iki söylem türünün dışında kalan görüşleri dönüşümcü söylem başlığı altında toplamak mümkündür. Bir başka açıdan bir orta yol bulma arayışını ya da üçüncü bir perspektifin benimsenmesini içerir. Her iki söylem türünün dile getirdiği olumsuzlukları, aşırılıkları ve ideolojik yükleri bertaraf etme girişimi olarak da görülebilir. Küreselleşmeyi fırsatlar kadar riskler de taşıyan, olumlulukları olduğu kadar olumsuzluklar da barındıran bir süreç olarak görme eğilimi taşırlar. Bu yönüyle makul bir yol bulma, bir uzlaşmaya varma arayışı olarak görülebilir. Olumsuzluk ve tehdit potansiyeli taşıyan unsurların kontrolü ve fırsat ve imkânların uygun şartlarda kullanılması halinde yararlarından istifade edilebileceğine dönük örtük bir iyimserlik niteliği taşır.

Bu tutuma sahip olanlar özellikle gelişmiş-azgelişmiş farkından hareketle küreselleşmenin azgelişmişler açısından aleyhine işleyen durumların ortadan kaldırılmasına dikkat çekerler. Dolayısıyla küreselleşme imkanlar sunan ve fırsatlarından yararlanılması umulan bir fenomen olarak öne çıkarılır. Rekabet için eşit olanaklara sahip olunması, olumsuzlukların telafı edilmesi, doğru yönetilmesi ve uygun cevapların verilmesinin önemi vurgulanır. Küreselleşmenin bitmemiş/tamamlanmamış

olmasından hareketle *süreç* özelliği dikkate alınarak müdahale edilebilir ve yönlendirilebilir olma niteliği öne çıkarılır.

Küreselleşmeden kaçınılamayacağına göre, tüm dünya benzer bir sürecin içine girdiğine ve benzer kural, standart ve değişmeler tüm dünyayı etkisi altına aldığına göre tüm bu gelişmelere sırt dönmek, inkar etmek ya da korumacı-içe kapanmacı politikaların rasyonel bir tutum olmayacağı kabul edilir. Yalnız bir ülkenin değil tüm dünyanın içine girdiği bir süreçtir. Sovyet Paktı, Sosyalist ülkeler ya da bağlantısızlar gibi güç blokları olmadığına göre, kapitalizmin kurallarına uygun hareket etmek -oyunu kurallarına göre oynamak- verimlilik, rekabet, üretkenlik artışı sağlamak akılcı bir yol olarak öne çıkar. Başkaca çıkış yolu olmadığına göre bir yönüyle de zorunlu olarak dahil olunmak, güç mücadelesine girişmek ve fırsatları değerlendirerek kazanılacak daha üst konum aracılığıyla belirsizliği azaltmak tavrı söz konusudur. Küreselleşmenin içinde olmak, uyum sağlamak, gerekli yapısal değişimleri gerçekleştirerek küreselleşme sürecine adaptasyon temel öneme sahip görülür. Görüldüğü bu yaklaşımda çok daha realist ve pragmatist bir tutum alış söz konusudur. Benimsenen mantığı kendi cümlemizle basitleştirerek ifade edecek olursak: “Küreselleşme tehdit ya da risk taşısa da, karar vericiler biz olmadığımızı göre ve karşı koyacak gücümüz olmadığına göre direnmek faydasızdır”.

Böylece günümüz dünyasında -küreselleşme çağında- dışlanma tehlikesinden ve bunun acı bedellerini ödemekten kurtulmak mümkün olabileceği gibi, kendi konumundan azami yarar sağlamanın gereklerine yönelmek var olan enerjiyi daha doğru kullanmayı sağlayacaktır. Bu sayede de belirli ilerlemeler, güç kazanma, avantajlar elde etme yoluyla sadece belirlenen, baskı altında tutulan ve dayatılanlara boyun eğen rolünden kurtulup sahip olunan güç ve kaynaklar oranında süreci yönlendirmek mümkün olabilecektir. Örneğin özellikle az gelişmiş ülkelerin daha derinden yaşadığı kalabalık genç nüfusun üretici alanlara yönelik eğitimi, geniş kitlelere yeni istihdam olanakları, eksik tasarrufun yabancı sermaye girişleriyle kapatılması, teknoloji transferi gibi bir dizi kalkınma enstrümanlarının verimli kullanılması açısından küreselleşmenin nimetlerinden bahsetmek olasıdır. Atıl durumdaki zenginliklerin -jeopolitik konum, genç işgücü, kültürel-beşeri sermaye vb.- küreselleşmecî dinamiklerin itmesi ile çok daha verimli kullanılması imkânları söz konusudur. Bu anlamda dünyaya açılma ülkeler için yeni pazar bulma imkânlarıyla beraber cazip yatırım fırsatlarından yararlanma gibi yeni fırsatlar ortaya çıkaracak bir gelişme olarak düşünülür.

Son olarak bu söylemin gerek modernist ve ilerlemeci mirasa yakınlık, gerekse taşıdığı iyimserlik bakımından birinci görüşe daha yakın durduğunu belirtmek gerekir. Var olan durumun daha ileriye taşınması için dünyayı yeniden şekillendiren toplumsal, siyasal ve ekonomik değişimin nedenlerini araştırmak ve ortaya koymak konusunda kayda değer bir anlama uğraşı söz konusudur. Yaşanılan tarih dilimi modernleşmenin uzun ilerleyişi içinde varılan duraklardan biri olarak görülürken, yeniden şekillenmekte ve kurulmakta olanın ne olduğunun şifrelerini çözmek yeni toplumsal ilerleyişin yol haritasını çıkarma açısından hayati bir konu olarak kabul edilir. Her dönemde olduğu gibi uygun modernleşme refleksinin ve zihniyet değişiminin sağlanması, hele de küreselleşme gibi hiçbir şeyin artık eskisi gibi olmadığı -radikal değişimin mevcut olduğu- dünyada çok daha hayati bir duruma işaret etmektedir.

Dönüşümcü söylemin küreselleşmeci ve modernleşmeci perspektiflerle yakınlaşması açısından altı çizilmesi gerekli bir diğer husus da küreselleşmenin yalnızca ekonomik saiklerine odaklanmayıp, ekonomi-dışı yenilikçi ve dinamik doğasına yapılan atıfta görmek mümkündür. Daha yüksek demokrasi standartları, daha iyi yaşam, insan haklarının ilerlemesi, özgürlüklerin gelişmesi gibi alanlarda da küreselleşmenin içine çekilmiş ülkelerin çok daha hızlı ve örnek modellerden hareketle sıçramalar yapacağı inancı benimsenir. Dolayısıyla dışa açıklık, karşılıklı etkileşim, melezlikler vb. hantallaşmış veya kendi dinamikleri içinde gelişme kapasitesine sahip olmayan yapıları etkileyerek çok daha hızlı bir modernleşme, dönüşüm ve farkı kapatmanın yolunu açabilecek imkânlarla sahip görülür.

II. Küreselleşmenin Temel Parametreleri

Küreselleşme söylemlerinden sonra, bu bölümde genel küreselleşme açıklamalarının (açık veya örtük) içinde gömülü bulunan ana öncüller/varsayımlar ve temel kurucu referanslar açığa çıkarılmaya çalışılacaktır⁷. Aşağıda 6 başlık altında özetlenmeye çalışılacak bu konu başlıklarını, küreselleşmenin kuramsal içeriğini ele veren ve küreselleşme analizlerini anlama kolaylığı sağlayacak anahtar kavramlar olarak da değerlendirmek mümkündür.

II.1. Karşılıklı Bağımlılık

Küreselleşme kuramlarının en temel iddialarından birisini, karşılıklı bağımlılığa dayalı bir dünyanın ortaya çıktığı argümanı oluşturur. Bilginin, metanın, enformasyonun, finansın, sermayenin, kültürel ürünlerin, imajların sınır tanımaz biçimde hız ve akışkanlık kazanması sonucunda yerküre üzerinde arttık birbirinden bağımsız ve izole bir var oluşun söz konusu olamayacağı ileri sürülür. *Zaman-mekân ayrılması* (Giddens), *zaman-mekân sıkışması* (Harvey), *dünyanın küçülmesi* ve *ortak dünya bilinci* (Robertson) gibi kavramlaştırma örnekleri karşılıklı bağımlılığın kuramsal örgüsünü ortaya koyarlar⁸. Artık küreselleşme denilince, küreselin ulusal/yerel ile girdiği yeni ilişki biçimleri ve aralarındaki etkileşimleri merkeze alan yeni tür analiz çerçevesi büyük öneme sahip olmaktadır.

Dünyanın herhangi bir yöresinde meydana gelen bir olay, yapılan icat ya da yakalanan bir haberin küresel teknolojik-iletişimsel imkanlar, küresel medya araçları sayesinde yerkürenin en ücra köşesine kadar hızla ulaşması ve etkide bulunması söz konusudur. Tokyo veya New York borsasında meydana gelen ani bir düşüş domino etkisi yaratarak dünyanın tamamını içine alan küresel bir krizin başlatıcısı olabilmektedir. Çernobil metaforundan hareketle sınır tanımazlık, coğrafyanın silikleşmesi, yerel baremlerin işlevsizleşmesi anlamında bir dizi benzetme yapmak mümkündür: Ekonomik krizlerin küresel dinamizmini ortaya koymak üzere *ekonomik Çernobil*, Hollywood filmleri veya Batı yaşam tarzlarının Batı-dışı dünyaya taşınmasını

⁷ Küreselleşmenin değişik söylem alanlarını ele alan çalışma örneğinde Therborn şu parametrelere başvurur: Rekabetçi ekonomiler, sosyal eleştiri, devlet güçsüzlüğü, kültür ve gezegensel (planetary) ekoloji. Göran Therborn, "Globalizations - Dimensions, Historical Waves, Regional Effects, Normative Governance", *International Sociology*, Vol.15 (2), June 2000.

⁸ Bkz. Anthony Giddens, *Modernity and Self Identity*, Polity Press, Oxford, 1991; Roland Robertson, *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, (Çev.: Ü. Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999; David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, (Çev. Sungur Savran), Metis Yay., İstanbul, 1997.

kültürel Çernobil olarak değerlendirmek mümkündür. Yılbaşı kutlamaları, dünya şampiyonaları, olimpiyatlar, Diana'nın ölümü ya da Irak'ın işgali küresel bir izleyici ve küresel bir kamuoyunun içine dahil olduğu küresel gündemler sunmaktadır. Çoğu çok-uluslu olmak üzere şirketler üretimlerini Çin, Doğu Avrupa, Latin olmak üzere dünyanın pek çok yerine dağılmış üretim şebekelerinde gerçekleştirmektedir. Yazılımı Hindistan'da, donanımı İrlanda'da, ses sistemi Çin'de, idare merkezi Amerika'da yapılan bir bilgisayar örneğinde olduğu gibi pek çok ürün parçalanmış ve dağılmış meta üretim zincirlerini oluşturmaktadır.

Ekonomik alanda doğrudan ya da dolaylı yatırımlar, borsalar, döviz piyasaları ve diğer finansal enstrümanlar, yerel ortaklık ve acentelikler sonucu iç ve dış ayrımı silikleşmiş, ulusal ve yabancı ayrımı netliğini yitirmeye başlamıştır. Spekülatif finans akışları ve döviz dalgalanmalarında görüldüğü gibi ani ve hızlı bir para akışı bir ülkenin içine girmekte, onun ulusal ekonomisi içine dolaşıma girip istediği anda terk edip o ülkenin ekonomik yapısını felç edebilmektedir. Ya da az gelişmiş ülkeler örneğinde sıklıkla gözlendiği gibi ülkeler hem kalkınmalarını gerçekleştirmek, hem de işsizler ordusuna iş bulabilmek, gerekli istihdamı sağlamak, sosyal refahı tesis etmek üzere sermaye ve tasarruf açıklarını kapatacak küresel sermaye akışlarına bağımlı halde olmaktadır. BM, IMF, DTÖ, uluslararası tahkim gibi uluslar arası kuruluşlar ve bunların aldığı kararlar politik, ekonomik, hukuksal, toplumsal düzeyde tüm ülkeleri içine alan evrensel standart oluşturma, bağlayıcılık ve zorunluluk alanlarının genişlemesi şeklinde karşılıklı bağımlılığı her geçen gün derinleştiren ortak bir düzene doğru ilerleyiş görüntüsü vermektedir. Bunun bir sonucu olarak geçmiş dönemin farklılık ve bağımsızlık sembolü olarak temayüz eden başat üniteleri ulus-devletler dahil tüm siyasal aktörler kendi başlarına karar alma ve bunları uygulama kapasitelerini kaybetmeye başlamıştır.

Küresel terör, biyolojik ya da nükleer savaş tehdidi, küresel finansal depremler ülkelerin ortak sorumluluk ve işbirliğini gerekli kılan bir diğer karşılıklı bağımlılık alanlarıdır. Küresel kaçak göç ve mülteci hareketleri, yoksulluk, etnik savaşlar bütün ülkeleri içine alan sonuçlar doğurabilmektedir. Afrika örneğinde yoksulluk ve savaşlar kaçak göçü tetikleyip, Avrupa ve Amerika gibi gelişmiş bölgeleri göç için hedef ülke haline getirebilmekte, geçiş yolu üzerinde bulunan Türkiye, Yunanistan gibi ülkeler geçiş ülkesi olma yanında, beklemedikleri bir şekilde tıpkı Batılı ülkeler gibi hedef-alıcı ülke haline gelip bu sorunu kucaklarında bulabilmektedir. ABD'nin kendi tarım destekleme politikası, sübvansiyonları uygulayarak belirli ürünlerin üretimini çoklaştırıp fiyatını düşürmesi tarım ihracına dayalı yoksul ülkeler için felaketli sonuçlara yol açıp yoksulluğu daha artırıp yeni göç akınları için tetikleyici olabilmektedir. Bu örneklerde görüldüğü gibi hangi sorunun Doğu'ya veya Batı'ya ait olduğu kaotik bir hale gelmiştir. Açık olan şudur ki, tıpkı sorunlar gibi çözümler için de birbirini bağlı zincirler perspektifini göz önüne almak zorunluluğu vardır.

II.2. Ulus-Ötesileşme

Küreselleşmenin en önemli parametrelerinden birini de başta ekonomi olmak üzere *uluslar-üstü* ya da *ulus-aşırı* işleyiş, mekanizma ve kurumsallaşmaların ortaya çıkışı oluşturur. Küreselleşme süreci ile birlikte modern ekonomi ve siyasal yapılanmanın geleneksel aktörleri olarak ulus-devletlerin aşınması geleneksel anlayış ve yapıları yerinden oynatıcı etki yapmıştır. Özellikle II. Dünya savaşını izleyen dönemde Bretton

Woods sisteminin kuruluşu, Keynesyen ekonomi politikası, refah devleti uygulamaları, kapitalizmin altın çağı olarak değerlendirilen uzun bir refah ve genişleme dönemi ulus-devletlerin temel aktör olduğu ve bu üniteler arasındaki karşılıklı ilişki ve yarışmanın yer aldığı uluslararası bir ekonominin işleyişini mümkün kılmıştı. Yine bu dönem egemen ideolojisi olarak milliyetçilik ve modernleşmecilik, ulusal kalkınmacılık, kalkınmacı devlet anlayışı ve etkin ithal ikameci ekonomik politikalar ulusal yapıların bağımsız hareket etme ve inisiyatif özgürlüğünün başka veçhesini ortaya koymaktadır. ABD ve Sovyetler arasındaki bu lider ülkelerin öncülüğü ve koruyucu şemsiyesi altında kapitalist ve sosyalist karşıt bloklara bölünmüş dünya tablosu söz konusuydu. Bu bölünmüşlük ve rekabet aynı zamanda karşı kampa ve ideolojik rakibe kaptırılmak istenmeyen ülkelerin siyasal-ekonomik anlamda ulusal politika izlemelerini daha da güçlendirmişti. Ulusal yapıların kendi içinde kontrol, denetim ve inisiyatif kullanmalarına imkan veren bu sistem, ulusal şirketler, ulusal burjuvazi ve ülkeler arası rekabetin temel belirleyici olduğu bir uluslararası çerçeve üzerine kuruluydu.

Küreselleşmenin devrimci etkilerinin ortaya çıktığı alan tam da burası olmuştur. 1970'de dünya çapında ortaya çıkan ekonomik kriz bunun ana başlatıcısı olmuştur. Sonuçta kapitalizmin genel krizinin derinleşmeye başlaması, Batılı gelişmiş ülkelerin hegemonyasının aşınması, Batılı şirketlerin karlılık krizi, Japonya ve Almanya başta olmak üzere ciddi yeni rakiplerin/güç bloklarının ortaya çıkması gibi bir dizi eğilim yukarıda ifade ettiğimiz dünya güç mimarisinin yerleşik dengesinde derin sarsıntılar ortaya çıkarmıştır. Krizden çıkmak üzere zaman içinde Reagan ve Thatcher uygulamaları ile başlayan yeniden yapılanma ve eski ekonomi politikaları geçmişten önemli bir kopmaya işaret etmektedir. Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Çin dahil eski sosyalist ülkelerde kapitalist ekonomiyi ve liberal politikaları içeren reform sürecine hızla girişle süreç küresel işlerlik kazanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin (emerging market) küresel ekonomiye adaptasyonu, Uzakdoğu'da *Asya Kaplanları* adı verilen ülkelerin ekonomik başarıları (yeni Japon mucizesi) küreselleşmeyi ileri noktalara taşımıştır. Bir rakip ideoloji olarak reel sosyalizmin, bir model ve blok olarak Sovyet sisteminin ortadan kalkması rakipsiz bir ideoloji olarak kapitalizmin küresel haklılaştırımı ve ideolojik üstünlüğünü pekiştirdi. Sermayeye merkezilik tanıyan, refah harcamalarının kısılması ve devletin küçültülmesi tezlerini içeren, tüm dünyayı içine alan serbest piyasa ve sınırsız-serbest rekabete dayalı sistem küresellik kazanmış oluyordu.

Çok-uluslu şirketlerin milyarlarca doları bulan dış yatırımları ya da uluslararası örgütlerin aldığı kararlar ekonominin ve siyasetin merkezi aktörlerini devletten bu yapılaraya taşımış olmaktadır. Ulusal sınırları delip geçen döviz-hisse piyasası, borsa gibi finansal aktiviteler; bilgi, teknoloji ve iletişim alanının *küresel köy* olarak nitelenen mesafeleri ortadan kaldırması ve dünyayı küçültmesi gibi gelişmeler ulus-üstü ve devlet-aşırı bir alanın ulus-devletin karar ve kontrolünü iptal edici sonuçlar doğurmaktadır. Ulusallığın da, devlet yapılarının da sınırlarını, güç ve kapasitelerini aşan bir şekilde küresel anlamda entegrasyonu tamamlanmış, tek bir pazara dönüşmüş ve tek bir mekan haline gelmiş dünya anlayışı ulusallığın tahtını parçalamış olmaktadır. DTÖ, BM, DB kararları; ISO benzeri standartlar, uluslararası kuruluşların raporları ya da derecelendirme kuruluşlarının reytingleri, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararları, küresel sivil toplumun oluşturduğu network vb. ulus-ötesiliğin ve devletler-üstü bir alanın etkinliğinin kanıtları haline gelmiştir.

II.3. Krizler Çağı

Küreselleşmenin yaptığımız açıklamalar içinde gömülü olarak yer alan bir diğer temel unsurunu da kriz söylemi oluşturur. Uzun bir tarihsel perspektif içinden baktığımızda 15. yüzyıldan itibaren kapitalizmin ortaya çıkışı, Batı'nın dünya egemenliğini ele geçirmeye başlayışı, sanayileşme, ulus-devlet, modernleşme ile birlikte dünyanın geri kalanı için hem ulaşılması gereken hedef, hem de taklit edilen model haline gelmesi Batılı hakimiyet resmini daha da pekiştirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında hegemon rolünü İngiltere'den devralan Amerika'nın öncülüğündeki kapitalist dünya ekonomisi ağır bunalımında kurtulmak üzere içine girdiği arayışlar ve Soğuk savaşın sona erdiği alışıldık düşünce çevrelerini de yerinden oynatmıştır. Dünya artık ne Batı egemenliğinde, ne iki kutup arasındaki istikrarlı dengeye, ne de devletlerarasındaki ilişkilerce yürütülen temel mekanizmalarca belirlenen bir dünya değildir. Ekonomi tüm dünyayı içine alan sert rekabet ortamında son derece kırılabilir ve korunaksız durumdadır. 1994 ve 1997'de yaşanan küresel ekonomik kriz örnekleri adeta küresel çağda ekonomik olayların öngörülemez ve kontrol edilemezliğinin olağanlaşmasına dönmüştür. Yalnızca sanayi toplumu veya refah toplumu değil örgütlü kapitalizmin ve Fordizmin krizinden örgütsüz kapitalizme (Lash-Urry) ve post-fordizme (Harvey) geçişten söz edilir⁹.

Egemen ulus-devlet yapısı ile modernizm arasındaki yakın bağlantı düşünüldüğünde, küreselleşme sonucu devletin ağır kriz içine girdiği değerlendirilirse yeni krizlere gönderme yapmaktadır. Hem modern devlet yapısı içinde anlam kazanan ulusal topluluk düşüncesi, hem de devlet ile toplum arasındaki temsiliyet ve meşruiyet bağının kopması tehlikesi küreselleşmeye bağlı çok temel kriz alanlarından biridir. Kitlesele siyasal hareketlerin, parlamenter demokrasinin, ulusal demokrasinin vb. topyekün bir krizin yaygınlaşmasının zeminini hazırlamıştır. Ulusal kültür ve kimlik, ulusa aidiyet ve vatandaşlık, ulusal bütünlük gibi ulusal olana ve belli bir toprak (vatan) üzerinde egemen devlete dayalı yapının küresel etkiler sonucunda aşınması, güçsüzleşmesi ya da gözden düşmesi ulusal-küresel arasındaki gerilimin kriz yaratıcı örneğine işaret eder.

Avrupa-merkezci bilim ve tarih yazımı gibi Batı merkezli modernizm anlayışı da derin yaralar almıştır. Batı dışı kültürlerin, yerelliklerin farklılık ve ayırıcı vasıflarına odaklanma neticesinde modernizmin Batılı şeklinin dayatmacılığından, Batı-dışı modernleşmelerden bahsedilmeye başlanmıştır. Modernizmin tek biçimli ve tepeden inmece tavrı yanında bütünlüştürücü, farklılıkları bastırıcı, gerçekliğin üstünü örtücü niteliği dolayısıyla da derin krizinden bahsedilmeye başlanmıştır. Özellikle post-modernizm çevresinde geliştirilen eleştiriler büyük anlatıların, modernizm dâhil bütünlükçü ideolojilerin sonunu ilan etmeye başlamıştır.

II.4. Yeni Çağ (New Age) ve Sonculuk (Finalizm)

Küreselleşme açıklamaları özünde şimdiki zaman ve gelecek perspektifi arasına sıkışan bir anlam ufku içinde kendine yer bulur. Eskinin kavramları, modelleri, uygulamaları *ilk kez* ve *şimdiyi* temsil eden küreselleşme karşısında dayanıksız ve geçersiz ilan

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. S.Lash-J.Urry; *Economics of Sign and Space*, Sage, London, 1994; David Harvey, *a.g.e.*

edilerek yeniçağı tanımlayacak anlam haritalarına yoğunlaşılır¹⁰. Geçmiş birikimli şekilde bugünün oluşmasına katkıda bulunduğu oranda değerli bulunur, yeniden kurgulanır veya bugünün yeniden inşasını gerekli kılacak nitelikleriyle hatırlanır. Bu durum ise, kısaca, *kopuş* ve *süresizlik* üzerine kurulu epistemolojiye dayanan yeni bir tarih yazımı/yorumu anlamına gelmektedir.

Şimdiki zamanın modern olan ile ilişkisi düşünüldüğünde, küreselleşme modernizmin radikalleşmesine referanslı bir kavram haline gelmektedir. Genel hatlarıyla modernizmin derinleşmesi, yaygınlaşması ve etki alanını genişletmense vurgu yapar. Ancak özellikle kriz söyleminin yapı bozumculuğu, gelecek kurgulamasının bünyesel belirsizlikleri ve farklılıkları açığa çıkaran yeni bilinçlilik dolayısıyla modernizm, ulus-devlet, sanayi toplumu gibi yerleşik anlam çerçevelerinin ve bütünsel açıklama tarzlarının uzağında bir konumlanışı ifade eder. Bunun yanında yeniliği vurgulamak ve farklılaşmanın altını çizmek üzere pek çok *post* dönemler öne sürülmeye başlanmıştır: post-modern, post-endüstriyel, post-kapitalist, post-fordist vb.

Apaçıklık, kesinlik ve öngörülebilirlik kaybının yerine belirsizlik ve olasılıklara dayalı yeniden kuruculuğu (inşacılık) ve süreç yaklaşımını öne çıkarır. Yeni dönemin tanımlayıcıları olarak muğlaklık, belirsizlik ve kuralsızlık (kaos), güvensizlik ve risk öne çıkarılır. Eskinin kaybolmaya başladığı ve yeninin doğmakta olduğu düşüncesi çerçevesinde tipik bir geçiş çağı/dönemi kavramsallaştırmasını sahiplenir görülür. Öz olarak bu durum bir boyutuyla kaotikliğin, katastrofik (kıyametçi) bir halin ve finalizmin (sonculuk) sentezini içermektedir. Daha somut ifadeyle, birikimsel olarak tarihin yenilikçi ve değişimci dinamiklerin etkisi altında hükmünü süren eğilimlerinden mümkün bir zihinsel harita çıkarma işlemine dönüşür. Tarihin sonu, ulus-devletin sonu, coğrafyanın sonu gibi sonlulukçu örnekler eşliğinde kopuş ve yeniçağ nosyonu tarihsel şemaların küreselleşmeyle biten bir sona bağlanışını ima ederler.

II.5. Çok Parçalılık ve Heterojenlik

Küreselleşme yalnızca dünya ölçeğinde bütünleşme, benzeşme ve tek bir dünyanın ortaya çıkışını sembolize etmez. Bütünleşme kadar parçalanmanın, homojenlik kadar heterojenliğin, benzerlik kadar farklılaşmanın, birörneklik kadar melezliğin bir arada olduğu çelişkili bir süreci ortaya koyar. Evrensellik-tikellik, kimlik-fark, biz-öteki, liberal demokrasi-milliyetçilik küreselleşmenin dünyayı bir yandan küçültürken bir yandan parçalayan doğasıyla yakından ilişkilidir¹¹. Dolayısıyla birbirine zıt kategorilerin eşzamanlı varlığı, yükselişi ve aralarındaki gerilimi bünyesinde taşımaktadır. Bu yönüyle küresel ile yerel arasındaki ilişkiyi, aynılık ve farklılık arasındaki mücadele olarak da görmek mümkündür.

Kapitalizm, demokrasi, pazar, enformasyon vb. küre boyunca dağılıp tüm toplumsal yapıları etkisi altına alsa da bunun her siyasal-toplumsal yapıda aynı sonucu verdiğini düşünmek yanıltıcı olur. Başka deyişle bunun tek yönlü -Batı'dan Doğu'ya, gelişmişlerden az gelişmişlere, merkezden çevreye vb.- ve tek biçimli -küreselden

¹⁰ Küreselleşme açıklamalarının en önemli referans noktalarından birini oluşturan yeni çağ söyleminin küreselleşme söyleminin inşası ve yaygınlaşmasında en etkili, ama bir o kadar da sorunlu boyutu temsil ettiğine dair değerlendirmeler için Bkz. Bülent Şen, *Türkiye'de Küreselleşme Tartışmaları ve Sonuçları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), s.30-42.

¹¹ E. Fuat Keyman, "Küçülen ve Parçalanmış Dünyada Siyaseti Anlamak", *Toplum ve Bilim*, S.68, Kış-1995, s.43.

yerelle, merkezden çevreye vb.- olduğunu düşünmemek gerekir. Özetle küresel-yerel (ya da evrensel-tikel) ilişkisinin doğası hakkında farklılaşan görüşler belirleyici olmaya başlamıştır. Bu ilişkiyi çok yönlü, dinamik ve etkileşimci bir perspektife yerleştiren görüşler küresele bağımlı ve tabii bir algılamanın dışına çıkma çabalarını içerir. Yerel yalnızca küreselin basit bir yansıma alanı ya da edilgen (pasif) kutbu oluşturmaktan öte cevap üreten, karşılık veren ve küresel ile sentezleme kabiliyetine sahip bir belirleyicilikle konumlandırılır.

Küyerelleşme (glocalizasyon) kavramı küreselin yerelle, yerelin de küreselle iç içeliğine - küreselin yerelleşmesi ve yerelin küreselleşmesi – dikkat çeker¹². Evrensel-tikel ilişkisi yeni biçim olarak yalnızca küreselin yerel üzerinde belirleyici ve tektipleştirici etkisi söz konusu olmamakta, yerelin de aktif katılımcı olduğu ve katkıda bulunduğu sentezler, kültürel melezlikler, yeni vatandaşlık anlayışları dile getirilmektedir. Küreselden izole edilmiş ya da etkilenmeyen bir yerellik düşünülemez olduğu gibi, yerelin kendisini ifade etmesi için de yine küresel mekanizmalara ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Özellikle Batılı tarzda tüketim kalıpları, hayat tarzları, popüler kültür vb. yaygınlaşması ve hakimiyeti karşısında direniş odağı olabilecek, yerel kota uygulayabilecek ve küresel ağa dahil olarak temsil kabiliyeti yükselebilecek yerel unsurların önemine dikkat çekilir. Homojen/küresel tek kültür yerine diasporalar, göçmen cemaatleri, etnik-dinsel gruplar vb. zemininde çokkültürlülük, melez kültürlerin yaygınlaşması söz konusudur.

II.6. Küresel Arena

Küreselleşmenin en temel ayırım noktalarından birini de ölçek konusunda getirdiği yenilik ve devrimsel genişleme oluşturmaktadır. Küreselleşme ile birlikte mekanın küçülmesi ve zaman-mekan sıkışması denilen durumun ortaya çıkışı küresel-ulusal-yerel arasında çok boyutlu bağlantı ve karşılıklı bağımlılığı ortaya çıkarmıştır. *Küresel bir arena* içinde işleyiş önceden kendi sınırlarına, farklılıklarına ve kurallarına tabii olarak algılanan kapalı yapılar olarak kurgulanan yerellik ya da ulusallıkları küreselin merkeziliği ve temel kurucu mantığı altında işleyişe zorunlu bırakılmaktadır. Metalar, semboller ve anlamların akışı onları birbiriyle kesişen zincirlerle bağlayan ve varlık bulmalarını sağlayan küresel bir alanın varlığı koşulunu zorunlu olarak gerektirir.

Buna göre, hem mekanın/coğrafyanın, hem de zamanın geleneksel kısıtlamalarına, engellerine ve maliyetine dayalı unsurlarda yaşanan yeni fırsatlar yer almaktadır. İletişim ve haberleşme, ulaşım, teknoloji alanında yaşanan büyük ilerlemeler ve hızlanmanın anlık (just in time) işlemleri yapılabilir kılması bunun en önemli göstergesi olmaktadır. Yirmi dört saat işlem yapmaya imkân veren finansal piyasalar ve borsalar; internet, bilgisayar, iletişim imkânlarının kontrol ve koordinasyon alanındaki olanaklarıyla yönetim anlayışının kökten değişmesi gibi avantajlar tek ve bütün bir dünya anlayışını realite haline getirmektedir. Şirket stratejilerinden üretim süreçlerinin planlanmasına, tüketim eğilimlerinin tespitinden pazar ve yatırım arayışlarına ölçek mahalli veya ulusaldan küresele kaymıştır. Dünyanın tek bir mekan olarak tasavvuruna uygun biçimde üretim, yatırım, pazar, tüketim, dolaşım için küresel

¹² Bu kavramın daha geniş anlamı ve küresel-yerel ilişkisini içeren aydınlatıcı çalışma için Bkz. Roland Robertson, "Glokalleşme: Zaman-Mekan ve Homojenlik", *Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Orientalizm*, (der.) Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, Vadi Yay., Ankara, 1996, s.113-138.

arena rasyonellik ve zorunluluğa dönüşür. Şirket zincirleri, şirket satın almaları ve şirket evlilikleri, kültürel üretim vb. tüm insanları küre boyunca yayılmış müşterileri olarak gören arz-talep ilişkisini temel alır. Seçkin sınıflar kadar yerel beğenilere hitap eden, küresel modalar-trendler kadar ulusal zevkleri de hesaba katan, küresel ikonlar kadar ulusal sembollerin ustaca kullanımını içeren yeni stratejiler söz konusudur. Verici ya da alıcı, üretici ya da tüketici hangi ucunda yer alırsa alsın tüm yerküreyi içine alan ve dışarıda kalmayı imkansızlaştıran yaygınlık ve kuşatma mevcuttur.

Sonuç

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalarda genel olarak küreselleşmeyi anlama kolaylığı sağlamak açısından ister istemez ağırlıklı olarak küreselleşmeci perspektif ve küreselleşme kuramlarının ortaya koyduğu ayırım ve yenilik perspektiflerini öne çıkarmış olduk. Doğal olarak küreselleşmeye yüklenen yenilikçilik, devrimsel dönüştürücülük ve yeni çağı karakterize edici tanımlayıcılık küreselleşmenin mutlak gerçeklik ve egemen söylem biçimi olarak sunulma iddiasından bağımsız düşünülemez. Böylece küreselleşme etrafında tarihin, toplumların, siyasetlerin yeniden tanımlanması ve inşası çabaları bizi küreselleşmeyi tarihsel-siyasal-ideolojik yüklerden bağımsız bir küreselleşme kabulüne davet etmiş olmaktadır.

Küreselleşme etrafındaki ihtilaflar, farklı yaklaşımlar ve hatta kutuplaştırıcı görüşlerin varlığı dikkate alındığında bunun sunulanın aksine sorunsuz, yekpare ve tutarlı bir açıklama gücünden yoksun olduğunun belirtileri olarak kabul edilebilir. Kuzey-Güney, zengin-yoksul- gelişmiş-gelişmemiş, sahip olanlar-yoksun olanlar gibi temel farklılık noktalarının mevcut oluşu, pek çok küreselleşme araştırmalarının ortaya koyduğu gibi azalmak bir yana küreselleşme koşullarında daha da derinleştiği yolundaki bulgular küreselleşmeye yönelik şüpheleri daha da artırmaktadır. Birileri için küreselleşme olan, diğer birileri için yerelleşme anlamına gelebilmektedir ve belki de bu deşifre küyerelleşmenin gerçek anlamını ortaya koymaktadır. Bauman, küyerelleşmenin mekanın sınırlandırmalarını ortadan kaldırmak için zamanı kullanma yeteneğine sahip hareketliliği kutuplaştırdığını, yapma yeteneğine sahip olduğu şeyin küreselleşmiş ve yerelleşmiş dünyayı bölmelere ayırmak olduğunu, bu iki kavramın esasında aynı paranın ayrılmaz iki yüzü olduğunu, birileri *keirede* yaşarken bazısının *yere* zincirlendiğini ifade eder¹³.

Aydınlanma ve modernizm mirasını devralarak eşitlik, barış, refah ve istikrar anlamında insani umutların daha canlı sahiplenişi ile ortaya çıkan küreselleşmeci umutlar ile dünya realiteleri arasındaki mesafenin gün geçtikçe açılması ve kalıcılığı tehlikesi modernleşmeye benzer şekilde derin hayal kırıklıklarının ortaya çıkma olasılığını artırmaktadır. Yoksulluk, etnik çatışmalar, ekolojik tehditler, ülke işgalleri, mülteciler, yasadışı göç vb. pek çok sorunun küreselleşen dünya tablosu içindeki yakıcı sonuçları küreselleşmeyi ideolojik bir konuma itecek anlamlar içermektedir. Ağırlıklı olarak gelişmiş-zengin ülkeler ve onların çok-uluslu şirketlerinin kazançları ve çıkarlarını artırmak için ustaca kullandıkları siyasal bir proje olduğu yolundaki

¹³ Zygmunt Bauman, "Globalization and the New Poor", *The Bauman Reader*, (ed.) Peter Beilharz, Madlen, Blackwell Publishers, 2001, p.299; Rodrik de benzer şekilde küreselleşmenin aralarındaki çatlağı giderek derinleştiği ve ciddi gerilimlerin ortaya çıktığı "piyasa güçleri" ve "sosyal güçler" farklılaşmasına dikkat çeker. Bkz. Dani Rodrik, *Küreselleşme Sınırı aştı mı?*, (Çev. İ.Akyol-F.Ünsal), Kızılelma Yay., İstanbul, 1999, s.16.

küreselleşme karşıtı söylemler farklı bir gerçeklik alanına işaret etmektedir. BM sistemi, Uluslararası Ceza Mahkemesi, Ozon tabakası gibi konularda ülkelerin ortak küresel sorumluluk ve eşit katılım konusunda gösterdikleri başarısızlık sorunların kolayca halledilmekten uzak olduğunu göstermektedir. Ayrıca gelişmiş ülkelerin (G-7 gibi) dünyanın kaderinin belirlenmesi, küresel ekonominin işleyişi ve uluslararası kuruluşların (BM, IMF, DTÖ gibi) kararlarında güçlerinden kaynaklı imkânları kullanarak kendi çıkarlarını azamileştirme gayretleri resmi daha da bulanıklaştırmaktadır.

AB gibi ulus-üstü yapı ve birleşmelerin ortaya çıkmasına rağmen, aynı model ve başarının genel bir eğilim haline gelmediği görülmektedir. Ayrıca başını çok-uluslu şirketler ve devasa finans sermayesini elinde bulunduranlar olmak üzere bunların ulus-devlet ve geniş toplum kitleleri karşısındaki gücünü kontrol edici ve insanileştirici mekanizmaların yokluğu ve/veya güçsüzlüğü yakın dönem için iç açıcı neticeler vaat etmemektedir. Ulus devletlerin bağımsızlığı, hükümetlerin karar alma yetkisi ya da geniş seçmen kitlelerinin ülke çıkarlarının korunması konusunda hükümetlerine devrettiği yönetim erkinin baskı ve tehdit altında olması ülke demokrasileri, genel iç siyaset alanını ve demokratik işleyişi derin biçimde bunalıma sokan meşruiyet krizleri içermektedir. Liberal-kapitalist mantığın evrenselleşmesi ve gücü elinde bulunduranların kural koyuculuğuna bağlı kalarak daha iyi bir dünya arayışını temsil eden küreselleşmeci bakışlar etik ve felsefi açıdan güçlü sorunlarla malüldür. Sıra küreselleşmenin mağduru ve kaybedeni durumunda olan ülkeler ve kitleler açısından küreselleşmenin sonuçlarına ve bunlarla baş edilebilirlik konusuna geldiğinde sessiz kalmaktadırlar. Her ne kadar kapitalizmin küresel niteliği dolayısıyla ulusal sınırlara ve farklılıklara aldırmaksızın işleyen yapısı belirleyici olsa da *milli* vasfını devam ettiren ekonomilerin, devletlerin ve sistemlerin hala varlığını sürdürüyor oluşu küreselleşmeciliğin sisli alanlarından bir diğerini oluşturur. Aynı zamanda ağırlıklı ekonomik dinamikler yoluyla ulus-devletin yapı ve işlevlerinde meydana getirdiği bozulma ve baskının ulus-sonrası ve devlet-ötesi muadillerinin bulunduğu ve/veya bulunacağına dair henüz tatmin edici modeller ortada yoktur.

Kaynakça

- Ahmet Tonak (der.), **Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2004
- Anthony Giddens, **Modernity and Self Identity**, Polity Press, Oxford, 1991
- Arif Dirlik, **Postkolonyal Aura: Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi**, (Çev. Galip Doğduaslan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005
- Bülent Şen, **Türkiye’de Küreselleşme Tartışmaları ve Sonuçları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008
- Dani Rodrik, **Küreselleşme Sınırı Aştı mı?**, (Çev. İ.Akyol-F.Ünsal), Kızılelma Yayınları, İstanbul, 1999
- David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, (Çev. Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul, 1997
- Fikret Başkaya, **Sömürgecilik Emperyalizm ve Küreselleşme**, Öteki Yayınları, Ankara, 1997
- Fikret Başkaya, **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001
- Fuat Keyman, “Küçülen ve Parçalanmış Dünyada Siyaseti Anlamak”, **Toplum ve Bilim**, S.68, Kış-1995
- Göran Therborn, “Globalizations: Dimensions, Historical Waves, Regional Effects, Normative Governance”, **International Sociology**, Vol.15 (2), June 2000
- Işık Kansu (Yay. Haz.), **Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme**, 3.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1997
- Jurgen Habermas, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti**, (Çev. Medeni Beyaztaş), Bakış Yayınları, İstanbul, 2002
- Martin Albrow, “Globalization: Theorizing the Transition”, **The Global Age**, Stanford University Press, California, 1997
- Roland Axtmann, “Globalization, Europe and the State: Introductory Reflections”, **Globalization and Europe**, (Ed. Roland Axtmann), PINTER, London, 1998
- Roland Robertson-H.H. Khondker, “Discourses of Globalization”, **International Sociology**, 1, 1998
- Roland Robertson, “Glokalleşme: Zaman-Mekan ve Homojenlik”, **Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm**, (der.) Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara, 1996
- Roland Robertson, **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, (Çev.: Ü. Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999
- S.Lash-J.Urry, **Economies of Sign and Space**, Sage, London, 1994
- Sungur Savran, “Globalizm, Milliyetçilik, Enternasyonalizm”, **Onbirinci Tez Kitap Dizisi**, S.12, 1992
- Ulrich Beck, **What is Globalization?**, (Translated by) Patrick Camiller, , Polity Press, Oxford (UK), 2000
- Zygmunt Bauman, “Globalization and the New Poor”, **The Bauman Reader**, (ed.) Peter Beilharz, Blackwell Publishers, Madlen, 2001